

TİCARƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ DEBİTOR VƏ KREDİTOR BORCLARININ UÇOTUNUN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

ƏNVƏR SADIX OĞLU SALAHOV

*İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
İstiqlaliyyət 22, Səbail, Bakı, AZ1001*

MƏCİD NADİR OĞLU TAĞIYEV

*Magistr
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
İstiqlaliyyət 22, Səbail, Bakı, AZ1001
E-mail: mecidtagiyev109@gmail.com*

XÜLASƏ

Məqalədə ticarət müəssisələrində debitor və kreditor borclarının uçotunun müasir vəziyyəti və onların idarəetmə uçotu baxımından əhəmiyyəti araşdırılmışdır. Tədqiqat çərçivəsində debitor və kreditor borclarının iqtisadi mahiyyəti, sənədləşdirilməsi və mühasibat uçotunda əks etdirilməsi xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir. Eyni zamanda bu borcların müəssisənin likvidlik səviyyəsinə, pul axınlarına və maliyyə sabitliyinə təsiri qiymətləndirilmişdir. Empirik təhlil “Meduza-Fish” MMC-nin 2023–2025-ci illər üzrə maliyyə göstəriciləri əsasında aparılmışdır. Aparılan təhlil nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, debitor borclarının həcmi xüsusilə 2025-ci ildə kəskin artım göstərmiş, bu isə pul vəsaitlərinin dövriyyədən çıxmasına və likvidlik riskinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda kreditor borclarının artması müəssisənin fəaliyyət miqyasının genişlənməsi ilə əlaqəli olsa da, maliyyə öhdəliklərinin artmasına gətirib çıxarmışdır. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, satış gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına baxmayaraq xalis mənfəətin azalması debitor borclarının genişlənməsi, pul axınlarının gecikməsi və əməliyyat xərclərinin artması ilə əlaqədardır. Bu baxımdan debitor və kreditor borclarının effektiv idarə olunması, kredit siyasətinin optimallaşdırılması və pul axınlarının balanslaşdırılması müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsində mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: *debitor borcları, kreditor borcları, mühasibat uçotu, idarəetmə uçotu, likvidlik, pul axınları, maliyyə sabitliyi, kredit siyasəti, ticarət müəssisələri, maliyyə təhlili.*

Giriş

Müasir iqtisadi şəraitdə ticarət müəssisələrinin fəaliyyətinin genişlənməsi, bazar münasibətlərinin dərinləşməsi və rəqabətin artması debitor və kreditor borclarının uçotu və idarə olunması məsələsini daha da aktuallaşdırmışdır. Ticarət sektorunda əməliyyatların əhəmiyyətli hissəsi kredit əsasında həyata

keçirildiyindən, müəssisələrin maliyyə sabitliyi birbaşa olaraq borcların həcmi və onların idarə olunma effektivliyindən asılı olur.

Debitor və kreditor borcları müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinin mühüm komponentlərindən biri olmaqla yanaşı, onun likvidlik səviyyəsini, ödəniş qabiliyyətini və maliyyə dayanıqlığını müəyyən edən əsas iqtisadi göstəricilərdir. Debitor borclarının artması pul vəsaitlərinin dövriyyədən çıxmasına səbəb olduğu halda, kreditor borclarının artması maliyyə öhdəliklərinin çoxalmasına gətirib çıxarır. Bu isə müəssisənin maliyyə risklərini artırır və idarəetmə qərarlarının daha diqqətlə qəbul edilməsini zəruri edir.

Məqalənin məqsədi ticarət müəssisələrində debitor və kreditor borclarının uçotunun müasir vəziyyətini kompleks şəkildə təhlil etmək, onların sənədləşdirilməsi, idarə olunması və maliyyə hesabatlarında əks etdirilməsi xüsusiyyətlərini araşdırmaqdan ibarətdir.

1. Debitor və kreditor borcları üzrə əməliyyatların xüsusiyyətləri, sənədləşdirilməsi və uçotda əks etdirilməsi

Ticarət müəssisələrində debitor və kreditor borcları üzrə əməliyyatlar əsasən mal alqı-satqısı, xidmətlərin göstərilməsi və təchizat münasibətləri çərçivəsində formalaşır. Bu əməliyyatların əsas xüsusiyyəti onların kredit əsasında həyata keçirilməsidir ki, bu da borcların yaranmasını qaçılmaz edir.

Debitor borcları müəssisənin alıcılar və digər subyektlər qarşısında tələb hüququnu ifadə edir və əsasən malların kreditlə satışı nəticəsində yaranır. Bu borclar müəssisənin gələcək pul daxilolmalarının mənbəyi kimi çıxış edir. Kreditor borcları isə təchizatçılar və digər tərəflər qarşısında yaranan öhdəliklər olub müəssisənin cəlb etdiyi maliyyə resurslarını ifadə edir.

Bu əməliyyatların uçotunun düzgün təşkili üçün ilkin sənədlərin rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Müqavilələr, hesab-fakturalar, qaimələr və ödəniş sənədləri borcların uçotunun əsasını təşkil edir.

Sənədləşdirmə sisteminin düzgün qurulması uçot məlumatlarının dəqiqliyini və maliyyə hesabatlarının etibarlılığını təmin edir.

Müasir dövrdə elektron qaimə-fakturaların tətbiqi bu prosesin daha effektiv həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Elektron sənədləşdirmə hesablaşmaların şəffaflığını artırır, məlumatların operativliyini təmin edir və borcların real vəziyyətinin daha dəqiq qiymətləndirilməsinə şərait yaradır. Kreditlə satış əməliyyatı debitor borcunun yaranmasının əsas mənbəyidir. Bu zaman müəssisə alıcıya mal təqdim edir, lakin ödəniş sonrakı dövrə təxirə salındığı üçün alıcı qarşısında tələb hüququ yaranır. Bu əməliyyat hesab-faktura ilə rəsmiləşdirilir və 211 sayılı hesabda uçota alınır. Müştərilər tərəfindən ödənişlərin həyata keçirilməsi debitor borclarının azalmasına və pul vəsaitlərinin artmasına səbəb olur. Bu əməliyyat bank çıxarışı ilə təsdiqlənir və 223 sayılı hesabda əks etdirilir. Eyni zamanda, təchizatçılara edilən ödənişlər kreditor borclarının azalmasına gətirib çıxarır və müəssisənin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini ifadə edir. Bu əməliyyat ödəniş tapşırığı ilə rəsmiləşdirilir və yenə 223 sayılı hesab vasitəsilə uçota alınır.

Tədqiqat çərçivəsində seçilmiş “Meduza-Fish” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətində debitor borclarının dinamikasının təhlili müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisənin əsas fəaliyyət istiqamətinin topdansa satış olması səbəbindən satışların böyük hissəsi kredit şərtləri əsasında həyata keçirilir və bu da debitor borclarının həcmində dəyişkənliyi şərtləndirir.

Debitor və kreditor borclarının uçotunda mühüm məsələlərdən biri də onların vaxtında tanınmasıdır. Debitor borcları mal və ya xidmət təqdim edildiyi anda, kreditor borcları isə öhdəlik yarandığı anda uçota alınmalıdır. Bu yanaşma gəlir və xərclərin uyğunluğunu təmin edir və maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünü artırır (Ataşov və d., 2014). Borcların uçotunda qarşılıqlı hesablaşmaların uzlaşdırılması prosedurları da mühüm yer tutur. Müəssisə debitor və kreditorlarla hesablaşmaları mütəmadi olaraq yoxlamalı və uyğunsuzluqları aradan qaldırmalıdır. Bu, uçotun düzgünlüyünü təmin etməklə yanaşı, maliyyə risklərinin azaldılmasına xidmət edir.

2. Debitor və kreditor borclarının idarəetmə uçotu və onların dinamikasının təhlili

Ticarət müəssisələrində debitor və kreditor borclarının uçotu yalnız maliyyə hesabatlarının tərtibi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda idarəetmə prosesində qərarların qəbul olunması üçün mühüm informasiya

bazası rolunu oynayır. İdarəetmə uçotu baxımından bu borclar pul axınlarının planlaşdırılmasında, likvidliyin təmin edilməsində və maliyyə risklərinin minimuma endirilməsində əsas göstəricilərdən biri kimi çıxış edir. Bu səbəbdən borcların sadəcə uçota alınması deyil, həm də onların strukturunun, zaman üzrə dəyişmə meyillərinin və geri ödənilmə imkanlarının hərtərəfli təhlili xüsusi əhəmiyyət daşıyır (Yeye və d. 2024).

Debitor borclarının idarəetmə uçotu müəssisənin satış strategiyası ilə sıx əlaqədə formalaşır. Kredit əsasında satışların genişlənməsi debitor borclarının həcmində artmasına gətirib çıxarır və nəticədə dövrəyə vəsaitlərinin müəyyən hissəsi nağd pul şəklində deyil, alıcıların öhdəlikləri formasında saxlanılır. Bu baxımdan idarəetmə uçotu sistemində debitor borcları müştərilər, ödəniş müddətləri və məbləğlər üzrə qruplaşdırılaraq təhlil olunur. Aparılan bu təhlil müəssisəyə ödəniş intizamı zəif olan alıcıları, gecikmələrin baş verdiyi müqavilələri və riskli hesab edilən borc məbləğlərini müəyyən etməyə imkan yaradır (Sah, 2022).

İdarəetmə uçotu baxımından debitor borclarının əsas göstəricilərindən biri onların dövrətmə sürətidir. Borcların uzun müddət ödənilməməsi pul vəsaitlərinin dövrəyədən çıxmasına səbəb olur və müəssisənin cari öhdəliklərini yerinə yetirməsində çətinlik yarada bilər. Bu səbəbdən debitor borclarının müddətlər üzrə, yəni 30 günə qədər, 30–90 gün arası və 90 gündən artıq gecikmiş borclar şəklində qruplaşdırılaraq təhlili idarəetmə qərarlarının qəbulunda mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə yanaşma müəssisəyə gecikmiş borcları vaxtında müəyyən etməyə, xəbərdarlıq və nəzarət mexanizmlərini tətbiq etməyə, həmçinin riskli müştərilərlə bağlı kredit şərtlərini yenidən qiymətləndirməyə imkan verir (Ustinov, 2018).

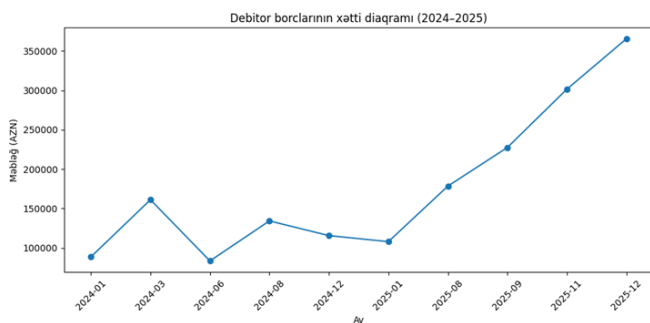
Debitor borclarının zaman üzrə dəyişmə meyillərinin daha aydın qiymətləndirilməsi məqsədilə onların 2024 və 2025-ci illər üzrə müqayisəli təhlili aparılmışdır. Aşağıda təqdim olunan Cədvəl 1 debitor borclarının orta, maksimum və minimum səviyyələrini ümumiləşdirərək onların ümumi dinamikasını və idarəetmə baxımından dəyişmə istiqamətini əks etdirir.

Cədvəl 1. Debitor borclarının illər üzrə müqayisəli dinamikası və idarəetmə baxımından qiymətləndirilməsi

Göstərici	2024-cü il	2025-ci il	Dəyişmə tendensiyası
Orta debitor borcu (təxmini)	115 min AZN	220 min AZN	Artım
Maksimum səviyyə	161 min AZN	365 min AZN	Kəskin artım
Minimum səviyyə	83 min AZN	77 min AZN	Nisbətən stabil
Ümumi dinamika	Sabit	Artan	Yüksələn trend

Cədvəl 1-in təhlili göstərir ki, 2024-cü ildə debitor borcları nisbətən sabit xarakter daşımış, 2025-ci ildə isə bütün əsas göstəricilər üzrə əhəmiyyətli artım müşahidə olunmuşdur. Xüsusilə orta debitor borcunun 115 min AZN-dən 220 min AZN-ə yüksəlməsi borcların ümumi həcmnin demək olar ki, iki dəfə artdığını göstərir.

Debitor borclarının zaman üzrə dəyişmə dinamikasını daha aydın və vizual formada təqdim etmək məqsədilə onların aylıq göstəriciləri əsasında xətti diaqram tərtib edilmişdir. Şəkil 1 müəssisədə debitor borclarının 2024–2025-ci illər ərzində necə dəyişdiyini, artım və azalma meyillərini, eləcə də dövrlər üzrə dalğalanmaları əyani şəkildə əks etdirir. Bu cür vizual təqdimat borcların ümumi trendinin və kritik artım mərhələlərinin müəyyənləşdirilməsinə imkan verir.

Şəkil 1. Debitor borclarının xətti diaqramı

Şəkil 1-in təhlili göstərir ki, 2024-cü ildə debitor borclarının səviyyəsi əsasən sabit intervalda dəyişmiş və ciddi dalğalanmalar müşahidə olunmamışdır. Bu dövrdə borcların artımı və azalması daha çox mövsümi satışların təsiri ilə izah oluna bilər.

Beləliklə, aparılan təhlil göstərir ki, fəaliyyət miqyasının genişlənməsi ilə yanaşı, debitor və kreditör borclarının effektiv idarə olunmaması müəssisənin maliyyə nəticələrinə mənfi təsir göstərə bilər. Bu baxımdan borcların idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, kredit siyasətinin optimallaşdırılması və xərclərin effektiv nəzarətdə saxlanılması müəssisənin gəlirliliyinin artırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə

Aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, ticarət müəssisələrində debitor və kreditör borclarının uçotu müasir şəraitdə yalnız mühasibat uçotu funksiyası ilə məhdudlaşmış, eyni zamanda müəssisənin maliyyə idarəetmə sisteminin mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bu borcların həcmi,

strukturunu və dinamikası müəssisənin likvidlik səviyyəsini, ödəmə qabiliyyətini və ümumi maliyyə dayanıqlığını birbaşa müəyyən edir.

Nəticə etibarilə qeyd etmək olar ki, debitor və kreditör borclarının uçotunun təkmilləşdirilməsi və onların idarəetmə uçotu çərçivəsində sistemli şəkildə təhlili ticarət müəssisələrinin maliyyə dayanıqlığının artırılması və davamlı inkişafının təmin olunması üçün əsas şərtlərdən biridir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Ataşov, B., Novruzov, N., & İbrahimov, E. (2014). *Maliyyə nəzəriyyəsi: Ali məktəblər üçün dərslik*. Bakı: Kooperasiya nəşriyyatı.
2. Sah, G. G. (2022). *Influence of account receivable management practices on the performance of small and medium scale enterprises*. *Technium Soc. Sci. J.*, 32, 376.
3. Ustinov, D. A. (2018). *Problem of accounting receivables in organizations from the account of the account of accounting*. In *Проблемы и перспективы развития кооперации и интеграции в современной экономике* (pp. 533-541).
4. Yeye, O., Onyemere, I., Ale, A. S., Okowa, M. I., & Agu, F. N. (2024). *Financial record keeping and performance of small and medium enterprises in Lagos metropolis, Nigeria: account receivables and account payables in perspective*. *African Banking and Finance Review Journal*, 18(18), 86-97.
5. https://muhasib.az/Muhasibat/teshkili/hesablar_plani_yeni.php

THE CURRENT STATE OF ACCOUNTING FOR ACCOUNTS RECEIVABLE AND ACCOUNTS PAYABLE IN TRADE ENTERPRISES

Anvar Sadig Salahov
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor
Azerbaijan State University of Economics

Majid Nadir Tagiyev
Master graduate

SUMMARY

The article examines the current state of accounting for accounts receivable and accounts payable in trade enterprises and their significance from the perspective of management accounting. Within the framework of the research, the economic essence of receivables and payables, their documentation, and

the peculiarities of their reflection in accounting records were analysed. At the same time, the impact of these liabilities on the enterprise's liquidity level, cash flows, and financial stability was assessed. The empirical analysis was conducted based on the financial indicators of "Meduza-Fish" LLC for the years 2023–2025. The analysis revealed that the volume of accounts receivable increased sharply, especially in 2025, which led to the withdrawal of cash resources from circulation and an increase in liquidity risk. At the same time, although the growth of accounts payable was associated with the expansion of the enterprise's operational scale, it also resulted in an increase in financial obligations. The research findings indicate that despite the significant increase in sales revenues, the decline in net profit was related to the expansion of receivables, delays in cash flows, and the growth of operating expenses. In this regard, the effective management of accounts receivable and accounts payable, the optimization of credit policy, and the balancing of cash flows play an important role in ensuring the financial sustainability of the enterprise.

Keywords: *accounts receivable, accounts payable, accounting, management accounting, liquidity, cash flows, financial stability, credit policy, trade enterprises, financial analysis.*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ УЧЕТА ДЕБИТОРСКОЙ И КРЕДИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ НА ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Анвар Садыг Салахов

*Кандидат экономических наук, доцент
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет*

Меджид Надир Тагиев
Магистр

РЕЗЮМЕ

В статье исследовано современное состояние учета дебиторской и кредиторской задолженности на торговых предприятиях, а также их значение с точки зрения управленческого учета. В

рамках исследования были проанализированы экономическая сущность дебиторской и кредиторской задолженности, особенности их документального оформления и отражения в бухгалтерском учете. Одновременно была оценена их влияние на уровень ликвидности предприятия, денежные потоки и финансовую устойчивость. Эмпирический анализ проведен на основе финансовых показателей ООО «Meduza-Fish» за 2023–2025 годы. В результате проведенного анализа установлено, что объем дебиторской задолженности, особенно в 2025 году, значительно увеличился, что привело к отвлечению денежных средств из оборота и повышению риска ликвидности. В то же время рост кредиторской задолженности, хотя и был связан с расширением масштабов деятельности предприятия, привел к увеличению финансовых обязательств. Результаты исследования показывают, что несмотря на существенный рост выручки от продаж, снижение чистой прибыли связано с увеличением дебиторской задолженности, задержками денежных потоков и ростом операционных расходов. В этой связи эффективное управление дебиторской и кредиторской задолженностью, оптимизация кредитной политики и сбалансирование денежных потоков играют важную роль в обеспечении финансовой устойчивости предприятия.

Ключевые слова: *дебиторская задолженность, кредиторская задолженность, бухгалтерский учет, управленческий учет, ликвидность, денежные потоки, финансовая устойчивость, кредитная политика, торговые предприятия, финансовый анализ.*

*Rəyçi: Baş müəllim Ülvüyyə R. Rəsul
Məqalə redaksiyaya daxil olub: 06.01.2026
Çapa qəbul olunub: 22.02.2026*

*The date of the admission of the article
to the editorial office: 06.01.2026
Accepted for publication: 22.02.2026*